

УДК 908 (477.54) "1800/1900"

В.Ю. Кисиленко

РОЗВИТОК СЛОБОДИ БЕЗЛЮДІВКИ В ХІХ СТ.

В статті відображено факти з історії селища Безлюдівка Харківського району протягом ХІХ ст., які раніше не опубліковувалися. Події стосуються економіки, культури, релігії, освіти та демографії Безлюдівки. У висновку сформульовано рекомендації щодо подальшого дослідження історії Безлюдівки.

Ключові слова: слобода, Стара та Нова Безлюдівка, сукновальня, верста.

В статье отражены факты из истории поселка Безлюдовка Харьковского района на протяжении XIX века, которые ранее не публиковали. События касаются экономики, культуры, религии, образования и демографии Безлюдовки. В заключении сформулированы рекомендации по дальнейшему исследованию истории Безлюдовки.

Ключевые слова: слобода, Старая и Новая Безлюдовка, сукновальня, верста.

The article reflected the facts of the history of the village Bezlyudivka Kharkiv region during the nineteenth century, which not previously published. Events include the economy, culture, religion, education and demography of Bezlyudivka. The conclusion include recommendations for further study of the history of Bezlyudivka.

Key words: sloboda, Old and New Bezlyudivka, fullery, verst.

Постановка проблеми. Попередня публікація з історії селища Безлюдівка Харківського району була відображена на конференції «Краєзнавство і учитель-2009» і мала хронологічні рамки від найдавніших часів

до кінця ХVІІІ ст. Ця стаття є продовженням тієї публікації і має хронологічні рамки від 1800 до 1900 року. Актуальність статті полягає в тому, що раніше не було публікацій, повністю присвячених історії Безлюдівки ХІХ ст.

Аналіз актуальних досліджень. В історіографічному плані можна назвати лише

працю Філарета (Гумільовського) «Историко-статистическое описание Харьковской епархии», котра включає в себе важливі відомості з історії Безлюдівки. З цієї книги взяті факти про епідемії та кількість населення. Всі інші джерела – доповіді, газети, журнали, архівні документи та ін.

Мета статті. Метою є відображення раніше невідомих фактів з історії Безлюдівки заданого періоду. Ця стаття також прагне донести безлюдівцям нову інформацію з історії селища.

Виклад основного матеріалу. На межі XVIII – XIX ст. значення Безлюдівки дещо змінюється внаслідок приєднання до складу Російської імперії Кримського ханства 1783 року – ця слобода втратила статус військового поселення, який вона мала ще з років свого заснування [14, с. 122-127]. Ця подія підтверджується тим, що 1789 року в Безлюдівці мешкали «військові обивателі» (відповідно слобода мала військовий статус), а вже 1811 року Безлюдівка зазначалася в документах як «казенное» (державне) поселення [4; 9, с. 11-12 зв].

В документах кін. XVIII ст. згадувалось, що слобода Безлюдівка, хутір Безлюдівський та слобода Герасимівка належали поміщику Буцькому [14, с. 122-127]. В особистій залежності від Буцького була лише невелика частина населення – «владельческие подданные» и «подданные черкасы», а в поземельній залежності були лише «войсковые обиватели», які здійснювали панщину – поряд із працею на своїй землі обробляли землю поміщика [3, с. 48-50]. Але у XIX ст. нема згадок про поміщика Буцького. На основі цього можна зрозуміти, що одночасно із втратою військового статусу Безлюдівка вийшла із власності порутчика Буцького і основна частина населення слободи - «військові обивателі» в 1-й пол. XIX ст. були перетворені на державних селян [15, с. 379].

Протягом XIX століття мешканці Безлюдівки були беззахисними перед інфекційними хворобами, особливо епідеміями, адже жодного кваліфікованого лікаря на території повіту не було. Всі покладалися на волю Бога та вміння місцевих цілителів-знахарів [21, с. 43]. 1830 р. в Безлюдівці від холери померло 70 осіб, 1848 р. – 120 осіб. Від цинги на початку 1849 року померло 10 осіб [28, с. 96-97].

1824 р. на території слободи Нова Безлюдівка, на шляху Харків-Зміїв на відстані 17 верст від Харкова розташовувалася Безлюдівська поштова станція, яка мала 6 коней [22, с. 324]. Спочатку пошту привозили до цієї станції, а потім вона розвозилась кіньми до

адресатів навколишніх сіл і хуторів. Імовірно, Безлюдівська поштова станція потім припинила своє існування, бо в 60-х рр. XIX ст. вона вже не згадувалася [20, с. 94, 269].

Згідно зі сповідними підписами, 1830 р. в слободі Безлюдівка мешкало 678 чоловіків та 679 жінок, всього 1357 осіб, а 1850 року мешкало 698 чоловіків та 696 жінок, всього 1394 особи [28, с. 96-97]. Інформація про чисельність населення зі сповідних підписів є неточною. Бо деякі безлюдівці не ходили до церкви, або ходили та не сповідувались у священника, тому їх могли не записати в ці підписи.

Слава Безлюдівки як населеного пункту з незвичною назвою не могла не бути відображеною в творах тогочасних письменників. 1839 р. Григорій Квітка-Основ'яненко опублікував повість «Ганнуся». В цій повісті одна з дій відбувається в Безлюдівці – оповідач в пошуках Ганнусі відвідав безлюдівську чаклунку – бабу Сюсюрчиху, яка мешкала десь в кінці слободи [16, с. 43-53].

1 січня 1842 р. була створена виправлена 10-верстова мапа Шуберта Харківської губернії, на якій була позначена Безлюдівка. Завдяки цій мапі до нас дійшов більш-менш детальний план Безлюдівки, яка на мапі поділена на дві слободи – Стару та Нову Безлюдівку (хоч на схемі ці назви не були підписані, але вже тоді ці дві слободи, мабуть, мали такі назви). Стара Безлюдівка розташовувалася в районі сучасної вулиці Бережної, а Нова Безлюдівка розташовувалася в районі перехрестя сучасної вулиці Зміївської із провулком Зміївським. Покровська церква розташовувалася в Новій Безлюдівці, імовірно, на місці сучасного будинку № 125 по вулиці Зміївській. Вперше поділ Безлюдівки на ці два населених пункти зафіксований ще 1785 року, коли існувала слобода Безлюдівка і хутір Безлюдівський (імовірно, цей хутір отримав назву «Нова Безлюдівка» на поч. XIX ст.) [14, с. 122-127]. Також ця мапа спростовує версію про те, що Безлюдівка почала розбудовуватися від району, який називається Нагорівка, бо тоді цього району не існувало [14, с. 122-127]. Можна зробити висновок, що Безлюдівка розбудувалась від Старої Безлюдівки, від району сучасної вулиці Бережної [18].

Як повідомлялося 1850 р., ґрунт на всьому Зміївському шляху був переважно чорноземним, але в проміжку між слободою [Нова] Безлюдівка до села Шубіне Зміївський шлях проходив по піщаному ґрунті [1, с. 35]. В умовах тогочасного бездоріжжя по Зміївському шляху було важко не лише їхати, але і йти.

1861 року в слободі Нова Безлюдівка була побудована нова, кам'яна Покровська церква (яка і

досі є). Вона «была выстроена в начале села, в поле...» [23]. Архітектор – Ф.І.Данилов [28, с. 96-97]. Церква та дзвінниця були зроблені кам'яними, в одному зв'язку між собою [7, с. 26-29]. Можливо, ініціатива щодо будівництва в Безлюдівці нової церкви належала священнику І.Г.Хіжнякову, який займав посаду священника в Покровській церкві, імовірно, з 29 листопада 1849 року [23]. Архівні документи свідчать, що церква була побудована на кошти парафіян, але також існують легенди, в яких розповідається, що цю церкву побудували козаки; один із них впав з висоти при будівництві і загинув. Він був похований біля церкви (могила його досі збереглася) [27].

1863 року, в приміщенні церковної сторожки (яка була в церковному дворі нової церкви) було відкрите училище (школа, найперша у Безлюдівці) [13, с. 197-198]. Від заснування цього училища починає свою історію сучасна Безлюдівська загальноосвітня школа [25].

1863 року повідомлялося: «[Нова] Безлюдівка – «казенная» слобода... Кількість населення слободи [Нова] Безлюдівка становить 1736 осіб, кількість дворів становить 237» [24, с. 229]. 1864 року чисельність дворів в Новій Безлюдівці скоротилося до 230, але чисельність населення не змінилася – 1864 року налічувалося 870 чоловіків та 866 жінок, всього 1736 осіб державних селян. Також повідомлялося, що слобода Нова Безлюдівка розташовувалася на Зміївському поштово-тракті, в 12-ти верстах від м. Харкова [29, с. 10-12].

Слобода Стара Безлюдівка за площею і населенням була набагато меншою, ніж Нова. 1864 року в ній нараховувалося всього лише 15 дворів, в яких мешкало 70 чоловіків та 73 жінки, усього 143 особи державних селян. Стара Безлюдівка розташовувалася на захід від Зміївського поштового тракту, в 13-ти верстах від м. Харкова. На території Старої Безлюдівки розташовувався молитовний дім (мова йде про капличку, що була розташована за сучасною адресою: вул. Перемоги, 192. Імовірно, вона була збудована 1741 року) [29, с. 10-12].

Окрім слобід Старої і Нової Безлюдівки, поблизу ще були такі населенні пункти, які пізніше увійшли до складу сучасної Безлюдівки: хутір Старобезлюдівський (1864 року мав 3 двори, в яких мешкало 11 чоловіків і 8 жінок, всього 19 осіб кріпаків); село Покровське (або слобода Герасимівка, яка 1864 року мала 1 двір і в цьому дворі мешкало 7 чоловіків і 8 жінок, всього 15 осіб кріпаків); хутір Старосільський (нинішня вулиця Удянська Набережна. 1864 року цей хутір мав 2 двори,

в яких мешкало 4 чоловіка і 5 жінок, всього 9 осіб кріпаків) [29, с. 10-12].

Хутір Старосільський належав поміщику О.А. Щербініну з села Бабаї [11]. Внаслідок реформи 1861 року мешканці цього хутора отримали особисту свободу. І їм було надано від поміщика земельні наділи, які вони повинні були викупити. Видно, ці хуторяни не мали грошей для викупу і змушені були взяти позику від держави [19, с. 402]. 1 листопада 1863 року О.А. Щербінін в Санкт-Петербурзі отримав від держави викупну позику 65,601 крб. 29 коп. за селян села Бабаї, села Ржавець, хутора Яструбівки та хутора Старосільського [12]. Цю суму мешканці вказаних населених пунктів повинні були сплачувати з відсотками протягом 49 років. Так ці селяни одночасно потрапляли у залежність від поміщика, якому треба було відразу платити 20 % від викупу, і від держави. Викупна операція давала поміщику великі капітали, які він міг використати для переведення свого господарства на капіталістичні рейки. Прибутки цих селян йшли тепер не на розвиток власного господарства, а на сплату податків [19, с. 402].

В джерелах 60-х рр. XIX ст. з'являються згадки про існування Безлюдівської волості [20, с. 94, 269]. Поки що невідомо, коли ця волость була створена, хоча ще в повісті „Ганнуся“ Квітки-Основ'яненка згадується волосне правління в Безлюдівці [16, с. 43-53]. А 1852 року в джерелах згадано, що слобода Безлюдівка входила до складу Мереш'янської волості [6]. Імовірно, Безлюдівська волость була скасована, а в 60-х рр. XIX ст. знову була відновлена. Волосне правління розташовувалося в слободі Нова Безлюдівка [30, с. 146]. У 1860-х роках до складу Безлюдівської волості входили такі населенні пункти: слобода Нова Безлюдівка, слобода Стара Безлюдівка, слобода Хорошів, слобода Хорошівсько-Підмонастирська, село Васищево, село Шубіне, село Кирсанівка, хутір Шмарівка, хутір Лизогубівка [20, с. 94, 269].

1865 р. розпочалося навчання дітей в якійсь селянській хаті [8, с. 138-139]. Тут навчалося 2 учні. Одним із них був Пономаренко Данило Гаврилович (пізніше старшина Безлюдівської волості в 1897 - 1906 рр.) [31, с. 101]. Видно, це було наслідком впровадження шкільної реформи 1864 р., яка дозволяла приватним особам створювати початкові школи.

1870 року в слободах Стара і Нова Безлюдівка мешкало 833 особи державних селян [чоловічої статі] [26, с. 2]. Жінок не перелічили із-за того, що у них тоді було низьке правове положення, аніж у чоловіків. В переписах XVIII – XIX ст. жінок часто не рахували.

1871 року в слободі Нова Безлюдівка перебувало 116,8 десятин зручної землі, а за користування цією землею збирався оброчний податок з цієї слободи у розмірі 217 крб. 17 коп. В слободі Стара Безлюдівка перебувало 48,4 десятин зручної землі, а оброчний податок з усіх старобезлюдівців збирався у розмірі 87 крб. 87 коп. за цю землю. Селяни цих слобід відповідали круговою порукою за сплачування цього податку [5, с. 5].

1880 року на кошти Безлюдівської сільської громади в слободі Нова Безлюдівка було збудовано нову будівлю для училища, яке було засноване 1863 року. Ця будівля знаходилася на місці сучасного приміщення пошти [25]. Будівля була збудована з соснового дерева. Вона складалася з 4-х житлових та 1-ї нежитлової кімнат: одна класна, 2 вчительські, 1 служительська та холодна роздягальна кімнати [8, с. 138-139]. Училище, що було в цьому приміщенні, в народі називали „Земське” [27].

1884 року кустарів (це виробники промислових виробів, які були спрямовані на ринок) в слободах Нова і Стара Безлюдівка взагалі не було [10, с. 82]. 1885 року повідомлялось, що в слободах Нова і Стара Безлюдівка було 354 двора, 2016 осіб мешканців і в 6-ти верстах від цих слобід розташовувалася сукновальня (імовірно, вона розташовувалася на р. Уди) [2, с. 20]. Сукновальня - примітивна споруда механічної обробки тканин, яка працювала від водяного колеса. Після обробки матеріал ставав більш щільним.

У 90-х роках XIX ст. з наділів Безлюдівської та Хорошівської сільських громад було вилучено 2 десятини 1834,2 квадратних сажнів землі під будівництво Харківсько-Балашовської залізниці [5, с. 5]. Ця залізниця була збудована 1895 року [17, с. 14].

В жовтні 1892 року земство виділило 1000 карбованців на побудову нової будівлі школи в селі Безлюдівці [25]. Поки що невідомо, чи була збудована тоді нова школа. Можливо, ці кошти пішли на створення церковно-приходської школи.

28 липня 1894 року була заснована церковно-приходська школа, яка була в приміщенні церковної сторожки Покровської церкви. 5 грудня 1900 року піп Іван Горайн став законоучителем цієї школи. З 15 грудня 1897 р. до 15 грудня 1902 р. диякон Лобковський Петро викладав в цій школі [7, с. 26-29].

1896 року протоієрей Безлюдівської Покровської церкви Іван Георгійович (Юрійович) Хіжняков за власним бажанням залишив посаду священника, посилаючись на старість і погане здоров'я [23]. Після нього

священником цієї церкви став Подлуцький Іоанн Васильович [31, с. 101], який обіймав цю посаду до 1900 року [7, с. 26-29]. Далі з 29 травня 1900 року священником в Безлюдівці став І.З. Горайн, який виконував свої обов'язки до 1936 року [7; 27].

Для поховання померлих на території слобід Стара та Нова Безлюдівка на межі XIX - XX ст. розташовувалось 5 цвинтарів (чотири з них були обнесені огорожею, а один був обкопаний рівчаком) [7, с. 26-29].

Висновки та перспективи подальших досліджень. В статті було відображено цікаві факти з історії Безлюдівки у XIX ст.: про втрату Безлюдівкою військового статусу, дані про чисельність населення, про створення нової церкви, про створення шкіл та ін. В майбутньому необхідне продовження досліджень у цій галузі - створення нової публікації про історію Безлюдівки у XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. XII, ч. 1: Харьковская губерния. – СПб, 1850. – 120 с.
2. Волости и важнейшие селения Европейской России. - Вып. III: Губернии Малороссийские и Юго-Западные. — СПб., 1885. – 349 с.
3. ДАХО. - Ф. – 24. Харьковская губернская чертежная. - Оп. 3. - Спр. 12.
4. ДАХО. - Ф. 25. Харьковская губернская чертежная. - Оп. 30. - Спр. 56.
5. ДАХО. - Ф. 25. Харьковская губернская чертежная. - Оп. 32. - Спр. 210.
6. ДАХО. - Ф. 25. Харьковская губернская чертежная. - Оп. 34. - Спр. 122.
7. ДАХО. - Ф. 40. Харьковская духовная консистория. - Оп. 110. - Спр. 1826.
8. ДАХО. - Ф. 304. Харьковская губернская земская управа. - Оп. 1. - Спр. 248.
9. ДАХО. - Ф. 502.. - Оп. 1. - Спр. 11.
10. Доклад в Харьковскую Уездную Земскую Управу о кустарных промыслах по Харьковскому уезду. – Х., 1891.
11. Журнал Харьковского Губернского по крестьянским делам присутствия. –1863. - 15 октября. - № 57.
12. Журнал Харьковского Губернского по крестьянским делам присутствия. –1863. - 19 ноября. - № 62.
13. Журналы очередного земского собрания Харьковского уезда, бывшего в сентябре и октябре 1872 года. – Х., 1873.
14. Збірник наукових праць: Серія "Історія та географія" / Ред. Л.М.Плиско,

- В.Я.Білоцерківський, А.В.Губа. – Х.: Платета-Прінт, 2009. - Вип. 35. –236 с.
15. Енциклопедія сучасної України. Т. 2. – К., 2003. – 871 с.
  16. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Твори. Т. 4. – К.: вид-тво „Дніпро”.-1969. – 579 с.
  17. Нариси з історії техніки і природознавства. Вип. 2. – К., 1962. – 122 с.
  18. Невідомі факти Безлюдівки / В.Кисиленко // Трибуна Трудящих. – 2009. – 5 серпня.
  19. Новий довідник: Історія України. – К.: ТОВ „КАЗКА”, 2006. – 736 с.
  20. Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 год. – Х., 1864. – 338 с.
  21. Перлина землі Слобожанської. Харківський район: історія та сучасність. – Харків, 2003. – 237 с.
  22. Почтовый дорожник или описание всех почтовых дорог Российской империи, царства Польского и других присоединенных областей. – Санкт-Петербург, 1824. – 454 с.
  23. Протоиерей И.Г.Хижняков // Харьковские губернские ведомости. – 1901. – 15 ноября.
  24. Семёнов П. Географическо-статистический словарь Российской империи. Т. 1. – СПб, 1863. – 716 с.
  25. Скільки їм років? / В.Кисиленко // Трибуна Трудящих. – 2009. – 16 травня.
  26. Список мировых участков и волостей Харьковской губернии. – Х., 1873. – 114 с.
  27. Спогади Онищенко Ксенії Василівни.
  28. Филарет (Гумилёвский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Отд. 2. – М., 1857. – 336 с.
  29. Харьковская губерния. Список населенных мест по сведениям 1864 года. - СПб, 1869. – 209 с.
  30. Харьковский календарь на 1872 год. – Х., 1871. – 474 с.
  31. Харьковский календарь на 1898 год. – Х., 1898. – 494 с.
-